

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
MAKTABGACHA VA MAKTAB TA'LIMI VAZIRLIGI
BUXORO DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI**

FILOLOGIK TADQIQOTLARNING YANGI BOSQICI: ZAMONAVIY TENDENSIYALAR VA ISTIQBOLLAR

III XALQARO ILMIY-AMALIY ANJUMAN MATERIALLARI

2025-yil, 21-OKTABR

BUXORO – 2025

ANJUMAN DASTURIY QO'MITASI

1.	B.B. Ma'murov	- Buxoro davlat pedagogika instituti rektori, rais;
2.	Z.M. Muqimov	- Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektor, rais muovini;
3.	G.R. Akramova	- Ilmiy – tadqiqotlar, innovatsiyalar va ilmiy pedagogik kadrlar tayyorlash bo'limi boshlig'i, a'zo;
4.	X.A. Xaitov	- Tillar fakulteti dekani, a'zo;
6.	U.S.Amonov	- O'zbek tili va adabiyoti kafedrası mudiri, a'zo;
7.	D.B.Axmedova	- O'zbek tili va adabiyoti kafedrası professori, a'zo;
8.	G.B.Rustamova	- O'zbek tili va adabiyoti kafedrası dotsenti, a'zo;
9.	G.R.Mirxanova	- O'zbek tili va adabiyoti kafedrası dotsenti, a'zo;
10.	R.A.Saidova	O'zbek tili va adabiyoti kafedrası professori, a'zo;
11.	Y.U.Nurova	- O'zbek tili va adabiyoti kafedrası dotsenti, a'zo;
12.	Sh.Sh.Nizomova	- O'zbek tili va adabiyoti kafedrası dotsenti, a'zo;
13.	N.H.Hojiyeva	- O'zbek tili va adabiyoti kafedrası dotsenti, a'zo;
14.	M.U.Usmonova	- O'zbek tili va adabiyoti kafedrası katta o'qituvchisi, a'zo;
15.	N.A.Bafoyeva	- O'zbek tili va adabiyoti kafedrası o'qituvchisi, a'zo;
16.	N.O. Avazova	- O'zbek tili va adabiyoti kafedrası o'qituvchisi, a'zo;
17.	S.T. Latipova	- O'zbek tili va adabiyoti kafedrası o'qituvchisi, a'zo

ILMIY ANJUMANNING TASHKILIY QO'MITASI

1.	M.M. Bafayev	- O'quv ishlari bo'yicha prorektor, rais;
2.	M.L. Umedjanova	- Yoshlar masalalari va ma'naviy-ma'rifiy ishlar bo'yicha birinchi prorektor, rais muovini;
3.	U.S. Amonov	- O'zbek tili va adabiyoti kafedrası mudiri, a'zo;
4.	F.R.Rustamov	Tillar fakulteti Yoshlar bilan ishlash bo'yicha dekan o'rinbosari
5.	L.F. Sharipova	- O'zbek tili va adabiyoti kafedrası professori, a'zo;
6.	M.Y. Ro'ziyeva	- O'zbek tili va adabiyoti kafedrası professori, a'zo;
7.	Sh.M. Istamova	- O'zbek tili va adabiyoti kafedrası dotsenti, a'zo;
8.	M.B. Sharipova	- O'zbek tili va adabiyoti kafedrası dotsenti, a'zo;
9.	G.B. Rustamova	- O'zbek tili va adabiyoti kafedrası dotsenti, a'zo;
10.	R.R. Xalilova	- O'zbek tili va adabiyoti kafedrası dotsenti, a'zo;
11.	M.U. Usmonova	O'zbek tili va adabiyoti kafedrası katta o'qituvchisi, a'zo;
12.	F.K. Nurova	- O'zbek tili va adabiyoti kafedrası katta o'qituvchisi, a'zo;
13.	N.N. Mirjonov	- O'zbek tili va adabiyoti kafedrası o'qituvchisi, a'zo;
14.	M.Y. Latifova	- O'zbek tili va adabiyoti kafedrası o'qituvchisi, a'zo;
15.	M.A. Tilavova	- O'zbek tili va adabiyoti kafedrası o'qituvchisi, a'zo;
16.	M.V. Jabborova	- O'zbek tili va adabiyoti kafedrası o'qituvchisi, a'zo.

To'plam O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligining 2024-yil 27-dekabrda "2025-yilda o'tkazilishi rejalashtirilgan xalqaro va respublika miqyosidagi ilmiy va ilmiy-texnik tadbirlar ro'yxatini tasdiqlash to'g'risida"gi 496-sonli buyrug'i rejasida belgilangan tadbirlarning bajarilishini ta'minlash maqsadida Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi Buxoro davlat pedagogika institutida o'tkazilgan "Filologik tadqiqotlarning yangi bosqichi: zamonaviy tendensiyalar va istiqbollar" mavzusidagi III xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari asosida tuzildi.

Mas'ul muharrir:

G.B. Rustamova - filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent

Taqrizchilar:

D.S. O'rayeva - filologiya fanlari doktori, professor

F.S. Safarova - filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

I SHO'BA. ZAMONAVIY TILSHUNOSLIK VA ADABIYOTI MASALALARI

BÜYÜK ÖZBEKÇE-TÜRKÇE SÖZLÜK HAKKINDA

Prof. Dr. Hüseyin BAYDEMİR

Atatürk Üniversitesi

hbaydemir@atauni.edu.tr

Türk dilleri ailesi içinde Doğu Türkçesi ve Batı Türkçesini temsil eden iki önemli kol olan Özbek Türkçesi ile Türkiye Türkçesi, tarihî, kültürel ve edebî bakımdan özel bir öneme sahiptir. Bu iki dil, yüzyıllar boyunca yalnızca imparatorluk dili olarak değil, aynı zamanda köklü bir yazı dili geleneği olarak da varlık göstermiştir. Ali Şîr Nevaî'nin derin anlam katmanlarına sahip eserleri ile Yunus Emre'nin insan sevgisi ve maneviyatla yoğrulmuş şiirleri, bu iki lehçenin ifade gücünü ve sanatsal zenginliğini açıkça ortaya koymaktadır. Nevaî ve Yunus Emre gibi söz ustaları, Türk dilinin estetik ve düşünsel ufkunu genişleterek, dili millet kimliğinin en önemli aynalarından birine dönüştürmüşlerdir. Tarih boyunca bu iki lehçe arasında oluşturulan Çağatayca-Osmanlıca sözlükler, ortak kelime hazinesini ve kültürel etkileşimi güçlendirmiştir. Bu durum, Türk dünyasının ortak köklerden beslenen derin bağlarını gözler önüne sermektedir. Dolayısıyla, Özbek Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasındaki ilişki yalnızca dilbilimsel değil, aynı zamanda manevî ve medeniyet boyutuyla da büyük bir anlam taşımaktadır.

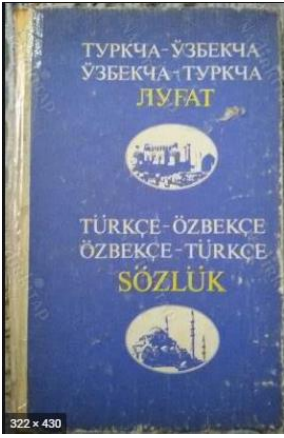
Yirminci yüzyılda ise özellikle Özbekistan'ın bağımsızlığından sonra iki lehçe arasında yeni sözlükler hazırlama gereği duyulmuştur. Bu ihtiyaçtan dolayı 1990'lı yıllardan itibaren Özbekçe ve Türkiye Türkçesiyle ilgili ilk sözlükler hazırlanmaya başlanmıştır. İlk çalışmaların Türkiye'de değil Özbekistan'da yapıldığı bilinmektedir. Bu bildiride sadece bağımsızlıktan sonraki dönemde hazırlanan Özbekçe-Türkçe sözlükler üzerinde durulacaktır. Türkçe-Özbekçe sözlükler bildirimizin konusu değildir. Bildirimize konu olan sözlükler sırasıyla şunlardır:

1. Yusuf, Berdaq (1993). *Türkcha- o'zbekcha va o'zbekcha-türkcha lug'at*. Toshkent: O'zbekiston nashriyoti, 416 s.

Bu alandaki ilk çalışma Berdaq Yusuf tarafından 1993 yılında Taşkent'te neşredilen *Türkcha- O'zbekcha va O'zbekcha-Türkcha Lug'at*'tir. Sözlüğün ikinci bölümü olan Özbekçe-Türkçe kısmında yaklaşık 8.000 madde başı yer almaktadır. Kelimeler seçilerek alınmış ve sadece en yaygın anlamı verilmiştir. Kelimelerin okunuşları da ayrı bir sütunda verilmiştir. Sözlüğün sonunda kısaca Türkiye Türkçesi gramerine yer verilmiştir. **Mahmud, Nizomiddin ve Yaman, Ertug'ul (1993). *Türkcha-o'zbekcha, o'zbekcha-türkcha lug'at*. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 319 s.**

Bu alanda yapılan ikinci çalışma da aynı yıl içinde Taşkent'te yayımlanır. Bu sözlük de tertibi ve hacmi cihetinden bir öncekine çok yakındır. Kelimeler sözlüğe seçilerek alınmış ve en temel anlamları verilmiştir. Kelimelerin okunuşları da ayrı bir sütunda verilmiştir. Sözlüğün So'z boshi kısmında belirtildiğine göre eserde toplam 12-13 bin dolayında madde başı mevcuttur. Özbekçe-Türkçe kısmında 6.000 dolayında madde olduğu tahmin edilebilir. Bu ilk iki sözlük yıllar boyunca alandaki temel ihtiyacı gidermesi bakımından çok değerlidir.

2. Yusuf, Berdak; Tulum, Mehmet Mahur (1994). Özbekistan Türkçesi - Türkiye Türkçesi / Türkiye Türkçesi - Özbekistan Türkçesi Sözlük. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 417 s.

Bu sözlük, kapsamı ve metodolojisi yönünden Berdak Yusuf'un 1993 yılında Taşkent'te neşrettiği sözlükten farklı değildir. Aynı eserin Türkiye'de bastırılmış versiyonu denilebilir. Sözlüğün sonunda kısaca Özbekçenin gramerine de yer verilir.

3. Öztürk, Tuncay vd. (1997). Özbekçe-Türkçe ve Türkçe-Özbekçe İzahlı Lugat. Taşkent: Fan nashriyoti bosmaxonasi, 661 s.

Geniş bir ekiple hazırlandığı anlaşılan bu eser, önekilere nazaran biraz daha kapsamlıdır. Sözlüğün Özbekçe-Türkçe kısmında 8000 madde başı bulunmaktadır. Bu sözlükte de kelimeler seçilerek alınmış ve kelimelerin en temel anlamları yazılmıştır. Bir sütunda anlam, diğer sütunda ize açıklama mevcuttur.

4. Yaman, Ertuğrul ve Mahmud, Nizamiddin (1998). Özbek Türkçesi - Türkiye Türkçesi ve Türkiye Türkçesi - Özbek Türkçesi Karşılıklar Kılavuzu. Ankara: TDK Yayınları, XIII + 287 s.

Bu sözlük, kapsamı ve metodolojisi yönünden aynı ekibin 1993 yılında Taşkent'te neşrettiği ilk sözlükten metodolojik olarak farklı değildir. Aynı eserin ilave ve tashihlerle birlikte Türkiye'de bastırılmış yeni versiyonu denilebilir. Söz Başı kısmında belirtildiğine göre 13-14 bin dolayında madde başı mevcuttur. Özbekçe-Türkçe kısmında 7.000 dolayında madde olduğu tahmin edilebilir.

5. Gültekin, Mevlüt; Yoldaş, M. Asif. (2002). Afganistan Özbekçesi-Türkçe Sözlük. Ankara: Nobel Yayınları, VII + 247 s.

Doğrudan Afganistan Özbekçesiyle ilgili olarak Türkiye'de yayımlanmış ilk sözlük çalışmasıdır. Transkripsiyonlu Latin harfleriyle tertip edilen eserde 4.000 dolayında madde başı olduğu tahmin edilmektedir. Sözlük dizini özellikle Seripul vilayeti Özbek ağzı esas alınarak hazırlanmıştır. Kelimelerin en temel anlamları verilmiş ve örnek cümleler içinde kullanılmıştır. Eserin sonunda kısaca yer adları, kız adları ve erkek adları dizini mevcuttur.

5. Üşenmez, Emek, Boltabayev, Saidbek ve Tuğlacı, Gülşah (2016). *Özbekçe - Türkçe Sözlük*. (Ed. Emek Üşenmez). İstanbul: TDAV Yayınları, 562 s.

2016 yılında İstanbul'da basılan bu eser, benzerleri içinde en kapsamlı sözlük olarak öne çıkmaktadır. Madde başları hem Özbek Latin hem de Özbek Kiril harfleriyle yazılmıştır. Özbekçe Türkçe sözlükler içinde Özbek Latin harflerinin kullanıldığı ilk eserdir. Sözlük dizini Özbek Latin alfabesine göre sıralanmıştır. Bundan önceki sözlüklerde Özbek Kiril alfabesine göre sıralanmıştır. Sözlükte yaklaşık olarak 23.000 madde başı bulunmaktadır. Sözlükte yer yer madde içinde de birleşik kelimelere yer verilmiştir. Kelimeler seçilerek alınmış ve en yaygın anlamlarına yer verilmiştir. Türkiye'de bu alanda uzun yıllar en temel sözlük olarak hizmet etmiştir.

6. Koraş,

Hikmet; Açık, Fatma; Öztürk, Zamira (2023). *Özbek Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlük*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, VIII + 1205 s.

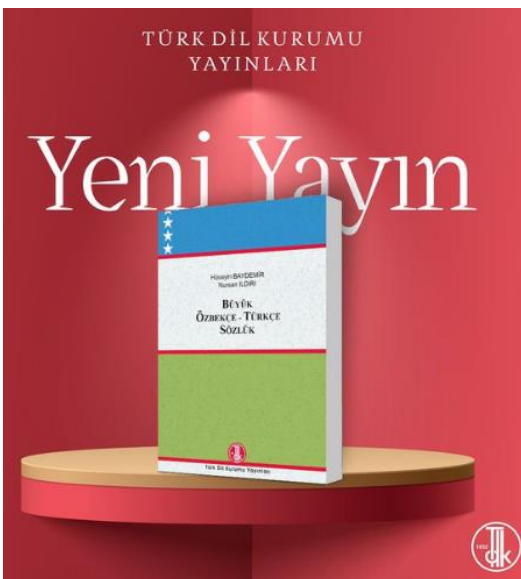
2023 yılında Ankara'da neşredilen bu sözlükte yaklaşık 22.000 dolayında madde başı olduğu tahmin edilmektedir. Sözlükte yer yer madde içinde de birleşik kelimelere yer verilmiştir. Kelimeler seçilerek alınmış ve en yaygın anlamlarına yer verilmiştir. Sözlükte yöntem olarak bazı kelimelerin Türkiye Türkçesindeki karşılığı yer alırken bazı kelimelere karşılık yerine açıklama yazılmıştır. Madde başları Özbek Kiril ve Özbek Latin harfleriyle yazılmış olup sözlük Kiril alfabesi sırasına göre tertip edilmiştir.

9. Baydemir, Hüseyin; İldırı, Nursan (2025). *Büyük Özbekçe Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK Yayınları, 1278 s. Bu sözlükte 41.460 madde başı vardır. Madde başları içinde 55.000'in üzerinde birleşik ad, birleşik fiil, dua, beddua, deyim vb. kalıp sözler olmak üzere toplamda

100.000'e yakın sözlük birimi bulunmaktadır. Bu sözlük birimleri, gerçek ve mecaz anlamlarıyla birlikte 300.000 civarında anlam içermektedir. Ayrıca bu anlamları pekiştirecek 15.000'e yakın örnek cümle ve ifade yer almaktadır.

Sözlüğe, deyimler, dualar, kargışlar vb. kalıp sözler de alınmıştır. Madde başı olan kelimenin bütün anlamları yazıldıktan sonra, madde içinde abecesel sıra ile en son deyimler vb. kalıp sözlere yer verilmiştir. Sözlüğün hacmini gereksiz yere artırmamak için, varyant olan deyimlerin farklı kelimeleri yay ayraç içinde yazılmıştır. Örneğin **boshni xam qilmoq** ya da **kallani xam qilmoq** deyimleri varyant olduğu için kısaca **boshni (kallani) xam qilmoq** şeklinde yazılmış ve anlamı bir kere verilmiştir. Hangi maddenin içine yerleştirilmişse diğer yerlerden oraya göndermeler yapılmıştır.

Yay ayraç içindeki kısım yalnız kendinden önceki tek sözcüğün alternatifidir. Mesela **surat bo'lib qolmoq** ve **surat bo'lib qotib qolmoq** deyimleri varyanttır. Bu varyantlar sözlükte şu şekilde yazılmıştır: **surat bo'lib (bo'lib qotib) qolmoq**.

Bu yöntem, çok varyantlı deyimlerin yazımında ve sözlüğün hacminin artırılmaması bakımından önemli derecede avantaj sağlamıştır. Örneğin *oyog'iga bolta urmoq, ildiziga bolta urmoq, tagiga bolta urmoq, tomiriga bolta urmoq, oyog'iga bolta qo'ymoq, ildiziga bolta qo'ymoq, tagiga bolta qo'ymoq, tomiriga bolta qo'ymoq, oyog'iga tesha urmoq, ildiziga tesha urmoq, tagiga tesha urmoq, tomiriga tesha urmoq, oyog'iga tesha qo'ymoq, ildiziga tesha qo'ymoq, tagiga tesha qo'ymoq, tomiriga tesha qo'ymoq* deyimlerinin hepsi bir varyanttır ve bunların tamamı sözlükte şu şekilde yazılarak kısaltılmıştır: **oyog'iga (ildiziga, tagiga, tomiriga) bolta (tesha) urmoq (qo'ymoq)**.

Deyimlerin varyantları yay ayraç yöntemiyle gösterilemediği durumlarda, varyantlar art arda yazılarak noktalı virgülle ayrılmıştır: **ko'ngilga yaqin olmoq; ko'nglini yaqin tutmoq** vs.

Deyimlerin anlamları yazılırken elden geldiğince Türkiye Türkçesindeki varyantları verilmeye çalışılmıştır. Varyantının tespit edilemediği durumlarda anlamı yazılmıştır. Örneğin: **alifni kaltak deyolmaslik** elifi görse mertek sanmak; **bir qoshiq suv bilan yutsa bo'ladigan** bir içim su; **do'ppini almashtirgandek** tereyağından kıl çeker gibi; **eti sizniki, suyagi bizniki** eti sizin kemiği bizim; **qordan qutulib yomg'irga tutilmoq** yağmurdan kaçarken doluya tutulmak; **olma pish og'zimga tush** armut piş, ağzıma düş; **o'tga (olovga) kerosin sepmoq** yangına körükle gitmek; **pichoq borib suyakka qadalmoq** bıçak kemiğe dayanmak; **six ham kuymasin kabob ham** ne şiş yansın ne kebab; **so'qir ko'zga surma** kel başa şimşir tarak...

Sözlükte atasözlerine yer verilmemiştir fakat bazen atasözleri örnek cümle olarak kullanılmıştır. Bu durumda yay ayraç içinde atasözü olduğu belirtilmiştir: **Qarg'a qarg'aning ko'zini cho'qimaydi** "karga karganın gözünü oymaz; it itin kuyruğuna basmaz" (*atasözü*).

Sözlükte, ansiklopedik sözlük mantığı da gözetilmiştir. Herhangi bir kavramla ilgili olan birleşik adların aynı madde içinde toplanmasına çalışılmıştır. Mesela, aşağıdaki ünsüz adları **bo'g'iz, jarangli, jarangsiz** vs. madde başlarının içinde dağınık olarak değil; hepsi **undosh** madde başının içinde bir arada verilmiştir. Bu yöntemin, belli alanlarda çalışanlar için kolaylık sağlayacağı düşünülmüştür:

saylov a. huk. Seçim. **saylov natijalari** "seçim sonuçları" ... **markaziy saylov komissiyasi** merkez seçim kurulu, **okrug saylov komissiyasi** bölge seçim kurulu, **saylov byulleteni; byulleten** oy pusulası, **saylov huquqi** seçme ve seçilme hakkı, **saylov komissiyasi** seçim kurulu, **saylov kuzatuvchisi** seçim gözlemcisi, **saylov kvotasi** seçim barajı, **saylov qutisi** seçim sandığı, **saylov okrugi** seçim bölgesi, seçim çevresi, **saylov (saylov oldi) kampaniyasi** seçim kampanyası, **saylov uchastkasi** oy verme yeri, seçim merkezi.

Sözlüğün sonuna bir de yer adları dizini eklenmiştir. Bu dizinde ülkeler, büyük başkent ve şehirler, önemli görülen coğrafi adlar ve diğer bölgesel yer adları olmak üzere altı yüzün üzerinde özel adın Özbek Türkçesi ve Türkiye Türkçesindeki yazımları yer almaktadır. Bazı adlar geçmiş dönemlere ait metinlerde farklı şekillerde (*Ovrupo, Yevropa, Yevrupa* veya *Rossiya, Rusiya* gibi) yazıldığı için dizine hepsi alınmıştır. İki lehçe arası bazı çevirilerde, kaynak metin ve çeviri metinde yer adlarının aynen yazıldığı gözlemlenmiştir. Karışıklığın önüne bir ölçüde geçebilmek için böyle bir dizinin faydalı olacağı düşünülmüştür. Örneğin: **Afina** - Atina; **Araks daryosi** - Aras Nehri; **Azov dengizi** - Azak Denizi; **Buxarest** - Bükreş; **Chili** - Şili; **Dunay daryosi** - Tuna Nehri; **Fors qo'ltig'i** - Basra Körfezi; **Gaaga** - Lahey; **Kichik Osiyo** - Anadolu; **O'rta dengiz** - Akdeniz; **Tigr daryosi** - Dicle Nehri; **Zakavkaziya** - Transkafkasya...

Sözlükte yer yer gramatikal bilgilere de yer verilmiştir. Bu yöntemin, sözlük yardımıyla çeviri yapacak olanlara önemli derecede kolaylık sağlayacağı düşünülmüştür. **Örnek 1:**

bermoq f. 1. ... 6. db. Birleşik fiil oluşturur. **yordam bermoq** yardım etmek **7. db.** Tasvirî fiil yapar. **-(I)b** zarf fiil ekinden sonra geldiğinde: 1) eylemin başkası için gerçekleştirildiğini gösterir: **Yulduz Usmonova o'z hisobidan xizmatchisiga to'y qilib berdi** Yıldız Osmanova, masraflarını kendi üstlenerek yardımcısına düğün yapiverdi 2) asıl fiilin anlamını pekiştirir **biz**

haykal oldiga borsak, u yerdagi militsiya xodimi baqirib berdi biz heykelin yanına gidince oradaki güvenlik görevlisi bağırırverdi. **Örnek 2:**

jon a. 1. ... 11. db. İsimlere ek gibi eklendiğinde *+clǵlm* anlamı katar. **onajon** anneciğim **bobojon** dedeciğim. **Örnek 3:**

yo‘q 1. ... 4. db. Fiile olumsuzluk anlamı katar. **Toshkentga borganim yo‘q** Taşkent’e gitmedim. **Örnek 4:**

nafaqat e. (Bu son çekim edatının Türkiye Türkçesinde bire bir karşılığı bulunmamaktadır. Türkiye Türkçesinde “sadece ... değil” kalıbına denk gelmektedir. Ancak Özbek Türkçesinde “nafaqat” yapısının geçtiği örneklerde anlam bütünlüğünü sağlamak açısından ikinci cümlede genellikle “balki, balkim, biroq” gibi cümle başı bağlaçlarının kullanıldığı ve bu ifadelerin Türkiye Türkçesine aktarılırken “aynı zamanda” ifadesinin anlamını karşıladığı görülmektedir. Bazı yapılarda “balki, biroq, balkim” gibi cümle başı bağlaçları kullanılmasa bile -anlam bütünlüğünü sağlamak açısından- ikinci cümlelerin aktarımı yapılırken “aynı zamanda” ifadesini de kullanmak gerekir.) sadece ... değil, aynı zamanda ... **Maqola yakunida aytilganidek, SHavkat Mirziyoyevning Dushanbega tashrifi nafaqat mintaqada, balki dunyoda katta umid uyg‘atmoqda** Makalenin sonunda söylenildiği gibi, Şavkat Mirziyoyev’in Duşanbe’ye gelişi sadece bölgede değil, aynı zamanda dünyada büyük bir ilgi uyandırmaktadır. **Örnek 5:**

nafar a. (İnsanların sayılmasında, sayı sıfatından sonra kullanılarak tane, adet anlamı verir. Türkiye Türkçesinde insanlar “tane, adet” gibi sözcüklerle nitelendirilmediği için, çeviri sırasında bu kelime atlanılabılır.) Tane, adet. **to‘rt nafar yasovul** dört (tane) muhafız **yuz nafar askar** yüz (tane) asker

Sonuç

İlki 1993 yılında, sonuncusu ise 2025 yılında matbu olarak basılarak neşredilmiş toplam 9 tane Özbekçe-Türkçe sözlük çalışması mevcuttur. Bunlar içinde ilk çalışmaların Özbekistan’da yapıldığı ve Taşkent’te basıldığı görülmektedir. 1993 yılından 1998 yılına kadar Özbekistan ve Türkiye’de toplam beş sözlük basılmıştır. Bunlardan ilk ikisi 1993 yılında Taşkent’te, üçüncüsü 1994 yılında İstanbul’da; dördüncüsü 1997 yılında Taşkent’te ve beşincisi 1998 yılında Ankara’da basılmıştır. İlk beş sözlük metodolojik olarak da hacim bakımından da birbirine benzemektedir. Bunlara bu alandaki **birinci kuşak sözlükler** demek mümkündür. Bu birinci kuşak sözlüklerin hepsinde Özbekçe-Türkçe kısmındaki madde başı sayısı on binden daha azdır ve hepsi Özbek Kiril harflerine göre tertip edilmiştir. Birinci kuşak sözlükler sınırlı sayıda madde ihtiva etseler de alandaki ilk eserler oldukları için yıllar boyunca temel başvuru eseri olarak hizmet etmişlerdir. Birinci kuşak sözlüklerin bir başka ortak özelliği de hepsinin hem Özbekçe-Türkçe hem de Türkçe-Özbekçe sözlük şeklinde iki yönlü hazırlanmış olmasıdır. Birinci kuşak sözlüklerin bir diğer ortak özelliği de -biri hariç hepsinde- kelimelerin okunuşlarıyla birlikte verilmiş olmasıdır. İlk dönemlerde buna gerçekten ihtiyaç vardı. Bu ihtiyaca binaen böyle bir yolun izlendiği anlaşılmaktadır. 1997 yılında basılan sözlükte ise kelimelerin okunuşu yerine anlamları kısaca izah edilmiştir.

2002 yılında Afganistan Özbekçesiyle ilgili olarak Ankara’da basılan sözlük metodolojik olarak birinci ve ikinci kuşak sözlükler arasında bir geçiş basamağı oluşturmaktadır. Bütün Afganistan Özbekçesini değil de sadece Seripul vilayetinin Özbekçesini temsil etmesi bu sözlüğü biraz ağız araştırmalarına yaklaştırmaktadır. Madde başı sayısı itibariyle de diğerlerinden çok daha az olduğu için cep boyda basılmış olan sözlük bu yönü ve Afganistan Özbekçesiyle ilgili olması yönüyle de diğer sözlüklerden ayrılmaktadır. Sözlükte kelimelerin temel anlamlarının verilmesi bu eseri birinci kuşak sözlüklere; Latin alfabesine göre tertip edilmesi ve örnek cümleler ihtiva etmesi ise ikinci kuşak sözlüklere yaklaştırmaktadır.

İkinci kuşak diye adlandıracağımız sözlükler ise 2016, 2023 ve 2025 yıllarında ilki İstanbul ve son ikisi Ankara’da basılan eserlerdir. Bunların üçünde de madde başı sayısının 20.000’in üzerinde olması, bu sözlüklerle daha derin çevirilerin yapılabilceğini göstermektedir. 2025 yılında basılan sözlükte madde başı sayısı 41.000’in üzerinde olup tespit

edilebilen bütün sözlük birimleri sözlüğe dahil edilmiştir. Özbekçe-Türkçe sözlükçülüğün ilk başlarda en çok kullanılan kelimeler seçilerek başladığı; zamanla daha fazla kelime seçilerek devam ettiği ve son aşamada bütün sözlük birimlerinin dahil edilmesiyle yeni bir döneme adım attığı görülmektedir. İkinci kuşak sözlüklerin üçünde de Özbekçe kelimelerin Latin harfleriyle yazımına da yer verilmiştir. 2016 yılında basılan sözlükte madde başları Özbek Latin + Özbek Kiril sırasıyla; 2023 yılında basılan sözlükte ise Özbek Kiril + Özbek Latin sırasıyla yazılmıştır. 2025 yılında basılan son sözlükte ise sadece Latin alfabesi kullanılmıştır. Özbekçe-Türkçe sözlükçülüğün Kiril alfabesiyle başlayıp zamanla Kiril + Latin ve en son olarak da sadece Latin alfabesine evrilerek devam ettiği görülmektedir. İkinci kuşak sözlüklerin bir diğer benzer tarafı da yer yer örnek kullanımlara ve birleşik kelimelere, deyimlere, kalıp sözlere de yer vermeleridir. İkinci kuşak sözlükleri birinci kuşaktakilerden ayıran en önemli özelliklerden biri de kelimelerin temel anlamlarının yanı sıra yan anlamları veya mecaz anlamlarına da yer verilmesi; kelimeleri görevlerine, alanlarına veya kökenlerine göre de kodlamasıdır. Bu da sürecin zaman içinde modern sözlükçülüğe doğru kaydığını göstermektedir.

KAYNAKLAR

Baydemir, Hüseyin; İldırı, Nursan (2025). *Büyük Özbekçe Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK Yayınları, 1278 s.

Gültekin, M.; Yoldaş, M. Asif. (2002). *Afganistan Özbekçesi-Türkçe Sözlük*. Ankara: Nobel, VII + 247 s.

Koraş, Hikmet; Açık, Fatma; Öztürk, Zamira (2023). *Özbek Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlük*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, VIII + 1205 s.

Mahmud, Nizomiddin ve Yaman, Ertug'rul (1993). *Turkcha-o'zbekcha, o'zbekcha-turkcha lug'at*. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 319 s.

Öztürk, Tuncay vd. (1997). *Özbekçe-Türkçe ve Türkçe-Özbekçe İzahlı Lugat*. Taşkent: Fan nashriyoti bosmaxonasi, 661 s.

Üşenmez, Emek, Boltabayev, Saidbek ve Tuğlacı, Gülşah (2016). *Özbekçe - Türkçe Sözlük*. (Ed. Emek Üşenmez). İstanbul: TDV Yayınları, 562 s.

Yaman, Ertug'rul ve Mahmud, Nizamiddin (1998). *Özbek Türkçesi - Türkiye Türkçesi ve Türkiye Türkçesi - Özbek Türkçesi Karşılıklar Kılavuzu*. Ankara: TDK Yayınları, XIII + 287 s.

Yusuf, Berdaq (1993). *Turkcha-o'zbekcha va o'zbekcha-turkcha lug'at*. Toshkent: O'zbekiston nashriyoti, 416 s.

Yusuf, Berdak; Tulum, Mehmet Mahur (1994). *Özbekistan Türkçesi - Türkiye Türkçesi / Türkiye Türkçesi - Özbekistan Türkçesi Sözlük*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 417 s.